

Göbəkli-təpədən Plovdağa

Gilan çay vadisi arxeoloji abidələrinin materialları əsasında

Bəhlul İbrahimli, Elvin Əliyev, Günay Bayramova

AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutu

ibrahimlib@mail.ru aliyevelvin@yandex.ru

gunaybayramova296@gmail.com

Açar sözlər: Göbəkli-təpə, Plovdağ, abidə, kult, din.

Dini təsəvvürlərin yaranması qədim cəmiyyətlərdə mənəvi mədəniyyətin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Qədim sivilizasiyaların inkişaf etmiş aparıcı elementlərindən biri məhz onların mənəvi mədəniyyətidir. Mənəvi mədəniyyətin maddi sübutları isə ilk növbədə arxeoloqların aşkar etdikləri dini-ictimai tikililər və kult təyinatlı əşyalardır. Buraya qəbir abidələri, qədim məbədlər, eyni zamanda müxtəlif heykəllər, işarələr və s. daxildir. Qədim məbədlər fəaliyyət göstərdiyi dövrdə cəmiyyətə tək cə ideoloji baxımdan təsir etmir, həm də öz təsərrüfatı, cəmiyyətdə nüfuzu ilə iqtisadi və siyasi sahədə də mühüm rol oynayır.

XX əsrdə Yaxın Şərq arxeologiyasında kult memarlığı geniş tədqiq olunmuş sahələrdən biridir. Kult memarlığının iki əsas sahəsi məlumdur. Qəbilə və ya böyük ailələrin sitayiş etdikləri əcdad kultuna məxsus tikililər, digəri isə yaşayış yerlərində tikilmiş ictimai ibadət yerləridir. İctimai ibadət yerləri adətən cəmiyyətdə “Allahın evi” kimi qəbul edilirdi.

Keramikaya qədərki Neolit dövrünün ən qədim kult təyinatlı abidələrindən biri 1995-ci ildən türk-alman birgə arxeoloji ekspedisiyası tərəfindən alman arxeoloqu Klaus Şmidtin rəhbərliyi ilə tədqiq olunmuş Göbəkli-təpə məbəd kompleksidir. Abidə Şanlı Urfadan 15 km şimal-şərq tərəfdə, təpəlik ərazidə yerləşir. Kompleksin yerləşdiyi təpələrin hündürlüyü 15-20 m, abidənin diametri isə 300 m-dir (8).

Maraqlıdır ki, çoxlu sayda, müxtəlif planda tikililəri olan Göbəkli-təpədə qədim insanların məişətinə aid heç bir tapıntı (ocaq yeri və s.) əldə olunmamışdır. Əldə edilən materiallar bu meqalitik kompleksin ritual məqsədlər üçün tikildiyini sübut edir. K.Şmidtin fikrinə görə Göbəkli-təpə yığıcı-ovçuların müqəddəs yeri olmuşdur. T.V.Kornienkonun fikrincə, Göbəkli-təpə dağ-

larda tikilmiş, böyük əraziyə malik qəbilələrarası ritual kompleksidir. Hündür stelaların mövcudluğu göstərir ki, heç də kompleksin otaqlarının hamısının üstü örtülməmiş, bəzi otaqların üstü açıq olmuşdur (7, s.72).

Abidədə diqqəti cəlb edən “T” formalı, şaquli basdırılmış stelalardır. K.Şmidt onları allahların və totem ruhların simvolu kimi qeyd edir. Məlumdur ki, zaman baxımından Göbəkli təpədən çox uzaq olan antik dövrdə də belə daş və ağac formasında olan allahlara sitayiş edilmişdir. (7, s.38).

Sitayiş yerlərində stelaların qoşa olmasına qədim dünyanın bir çox abidələrində rast gəlinir ki, bu da mifoloji düşüncənin dualist (ikili) xarakteri ilə bağlı olmuşdur.

Göbəkli təpə tipli abidələrin hansı dövrə qədər fəaliyyət göstərdiyi haqqında, hələlik elmdə dəqiq bir fikir yoxdur. Lakin, son illərdə Naxçıvan ərazisində aparılmış arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində Tunc dövrünün Erkən və Son mərhələlərinə aid oxşar abidələrin aşkar olunması bu barədə müəyyən fikir söyləməyə imkan verir.

Tədqiq olunan abidələri quruluşuna görə iki qrupa bölmək olar. Onlardan birinci qrup abidələr sadə quruluşa malik olub, yarı üstə qoyulmuş sal daşlarla bir cərgə dairəvi planda işlənmişdir, bir tərəfdən girişi vardır. Diametri 3m-dən çox deyil. Quruluşundan aydın olur ki, onların divarları çox da hündür olmamış, üstü örtülməmişdir. Bu tikililərə Tunc dövrünə aid nekropolların şərq tərəfində, qəbirlər qurtaran yerdə, onların lap yaxınlığında rast gəlinir.

Belə tikililərdən biri II Plovdağ nekropolunun şərq tərəfində, kurqan tipli qəbirlərin lap yaxınlığında aşkar olunmuşdur. Bu tikililərin təyinatını dəqiq müəyyən etmək çətindir. Amma, nekropolda – qəbirlərin yanında tikilməsi onların qəbir abidələri ilə, dəfn adəti ilə bağlı bir kult tikilisi olduğuna dəlalət edir.

İkinci qrup abidələr kult təyinatlı dini komplekslərdir. Belə bir dini kompleks 2012-ci ildə Plovdağın sayca III nekropolunda aşkar olunmuşdu. III nekropolun yerləşdiyi “Qılçıqlı dərə” adlanan yer, cənub tərəfindən başqa üç tərəfi də dağlarla əhatəli bir dərədir. “Qılçıqlı dərə” Orta Tunc dövrünə aid II Plovdağ nekropolu ilə e.ə. VIII-VI əsrlərə aid Muncuqlutəpə nekropollarının arasında yerləşir. III Plovdağ nekropolunu Muncuqlutəpə nekropolundan hündürlüyü 45-50 m olan bir dağ ayırır. Abidələr dərənin içərisində, qismən də dağların yamacında yerləşmişdir. Nekropolun şimal yarısı daş qutu qəbirlərdən (4), cənub yarısı isə kurqanlardan ibarətdir. (3, s. 150-154). Plovdağda aparılan tədqiqatlar göstərir ki, əcdadlar kultu ilə bağlı dini kom-

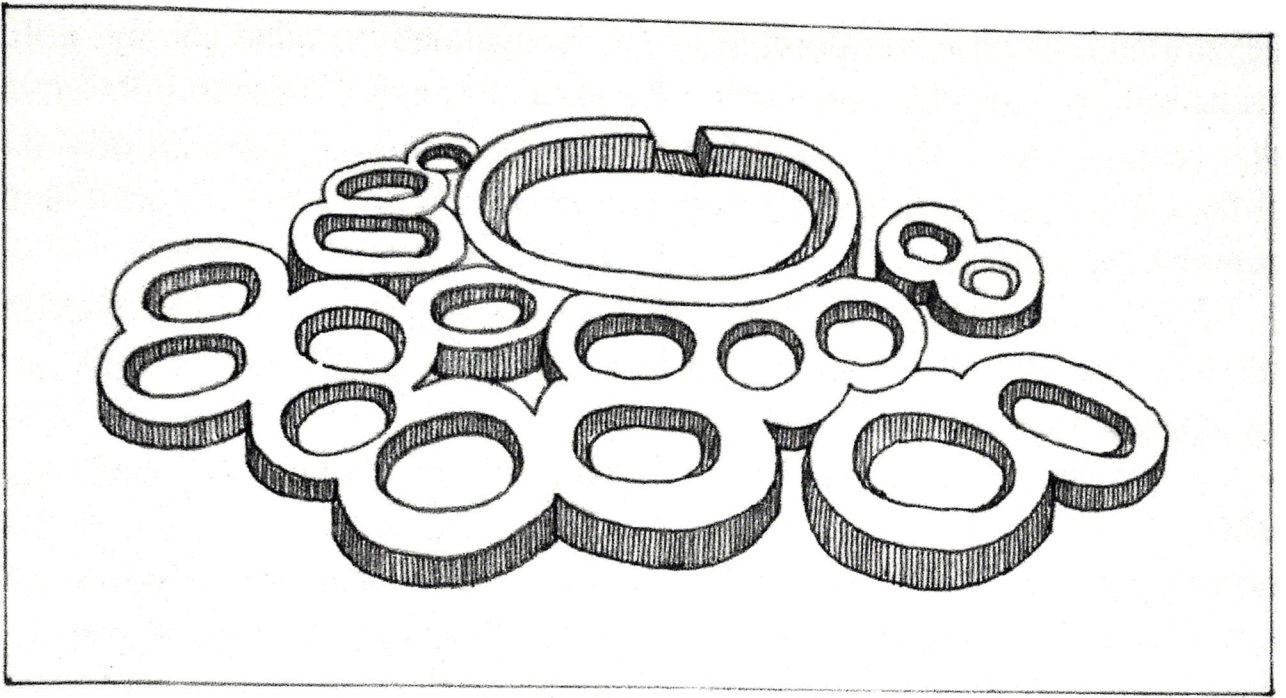

Şəkil 1. III Plovdağ nekropolunda kult təyinatlı dini kompleksin mərkəzi tikilisi.

plekslər ya nekropolların kənarında, ya da nekropolla yaşayış yerinin arasında yerləşmişdir.

Kult təyinatlı dini komplekslər mərkəzində dairəvi tikili və onu hər tərəfdən əhatələyən dairəvi və dördbucaqlı (şərq tərəfdə) planda qurulmuş “qurbangah”lardan ibarətdir. Bu kompleks xarici görünüşünə görə kurqanları xatırladır. Güclü dağıntıya məruz qalmışdır.

Daxildən diametri 3,5-3,4 m-dir. Divarının eni bəzi yerlərdə dağ daşlarının ölçüsündən asılı olaraq 70 sm-ə qədər, bəzi yerlərdə isə 30 sm-dir. Tikilinin mərkəzi hissəsi – divarı ətraflara nisbətən hündürdür. Ortasında kiçik yastı daşlar palçıqla qat-qat döşənmişdir. Palçıq xüsusi qatqılarla yoğrulduğu üçün çox möhkəmdir. Dairəvi tikilinin daş döşəməsinin üçdən bir hissəsi şimal tərəfdə saxlanmışdır. Qalan yerləri nə vaxtsa dağıdılmışdır. Tikilinin qərb tərəfində divarın bir neçə daşı sökülmüş, lakin kənara atılmamışdır. Bu hadisə ehtimal ki, ya orta əsrlərdə (islam dövründə), ya da son əsrlərdə baş vermişdir. Belə ki onu törədənlər tikilinin qəbir olduğunu düşünmüş, onu qarət etməyə cəhd etmişlər, lakin, heç nə tapmamışlar. Dairəvi tikilinin içərisinin şərq yarısını – döşəmənin dağıdılmış hissəsini materikə qədər təmizlədik. Qazıntı zamanı qəbir izi - kameranın hər hansı bir daşı və ya

Şəkil 2. Dini kompleksin aksonometrik planı.

torpaq qəbirin küncü, sümük qalığı, keramika fraqmenti, muncuq və s. aşkar olunmadı. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi daş döşəmənin bir hissəsi şimal tərəfdə saxlanmışdır və əgər, burada qəbir olsaydı, onun bir tərəfi bu döşəmənin altında olmalı idi. Lakin, burada dəfnə aid heç bir əlamət izlənmədi. Bir sözlə bu tikili dəfn abidəsi deyil!

Sual doğuran tikilinin döşəməsinin bəzi yerlərdə 50 sm qalınlığında olmasıdır. Dairəvi tikilinin şimal tərəfində aparılan qazıntılar zamanı iki daş stelanın aşkar olunması bu suala aydınlıq gətirdi. Görünür, bu daş stelalar dairəvi tikilinin içərisində döşəməyə şaquli vəziyyətdə basdırılmış, nə vaxtsa qəbir dağıdılan vaxt sökülərək kənara atılmışdır.

Qurbangahlar dairəvi tikilinin hər tərəfində, ona bitişik işlənmişdir. Şərq tərəfdəki qurbangahlar dördbucaqlı, qalan yerlərdəki qurbangahlar dairəvi planda qurulmuşdur. Dairəvi tikiliyə bitişik sıradakı qurbangahların döşəməsi ikinci sıra qurbangahların döşəməsindən 25-30 sm hündürdə yerləşir. Qurbangahların yerinə sal daşlar döşənmiş, divarları dağ daşları ilə qurulmuşdur. Divarları dağıldığı üçün onların ilkin hündürlüyünün nə qədər olduğunu öyrənmək mümkün deyil. Yalnız, şimal tərəfdə üç qurbangahın dairəvi tikiliyə bitişik hissəsi 38-40 sm hündürlüyündə saxlanmışdır. Dairəvi tikilinin və onu əhatələyən qurbangahların üstünün örtülüb-örtülməməsi haqqında da dəqiq fikir söyləmək çətindir. Lakin, divarların quruluşu (alçaq olması, tək daşla işlənməsi) kompleksin mərkəzindəki tikilinin üstü açıq, qurbangahların isə üstü örtülü olduğu ehtimalını söyləməyə imkan verir. Bu ehtimalı

gücləndirən şərq tərəfdəki dördbucaqlı qurbangahdan bir ədəd çəhrayı gilli, yarımşferik formalı, düz oturacaqlı, ağız azca içəri əyilən boşqab tipli qabın aşkar olunmasıdır. Qab qurbangahın üstünə qoyulmuş sal daşın altında idi. Bu fakt dördbucaqlı planda qurulmuş qurbangahların üstünün örtüldüyü ehtimalı təsdiq edir.

Zaman-zaman dağın zirvəsindən axan yağış və qar suları kompleksin üstünü açmış, görünən abidə dağıntıya məruz qalmışdır. İlk dağıdılan da stelaların sökülərək kənara atılması olmuşdur.

Bu tikilinin özü də, ətrafındakı qurbangahlarla birlikdə, iri həcmli dağ daşları ilə işlənmiş böyük bir dairənin və ya aypara formalı tikilinin mərkəzində yerləşir. Böyük dairənin də (ayparanın) ətrafında ona bitişik, bəziləri də divarın üstündə yerləşən dairəvi və dördbucaqlı planda tikililər – qurbangahlar vardır. Böyük dairənin qurbangahları da mərkəzdəki qurbangahlardan böyükdür. Təəssüf ki, böyük dairəvi tikili yalnız şimal tərəfdə saxlanmışdır, yaxud da tikili dairəvi planda deyil, aypara formasında olmuşdur. Güman edirik ki, növbəti qazıntılar kompleksi tam şəkildə açmağa imkan verəcək və onlar arasındakı sahədə hansı tikililərin olduğu müəyyən ediləcəkdir. Hələlik, şimal tərəfdə - mərkəzdəki tikili ilə böyük dairə arasındakı sahədə kromlex içərisində kiçik dördbucaqlı planda sal daşlarla qurulmuş kiçik kamera, şərq tərəfdə isə iri həcmli dağ daşları ilə qurulmuş, təqribən qurbangahlar ölçüsündə dairəvi tikili aşkar edilmişdir. Qeyd edilən tikililərin təyinatını müəyyən etmək hələlik mümkün deyil.

Öz kökünü kurqanlardan alan əcdadlar kultu ilə bağlı tikililər və bu tikililərin inkişaf etmiş forması olan qədim məbədlər öz quruluşuna görə yaşayış evlərinin inkişaf etmiş formasıdır. Bu oxşarlığı Maxta yaşayış yerinin 6-cı kvadratında aşkar edilmiş, ətrafında perimetr üzrə kiçik dördbucaqlı otaqlar olan böyük tikili bir daha təsdiq edir (1, s. 87-96). Qədim cəmiyyətdə dini ideologiya inkişaf etdikcə əcdadlar kultu üçün tikilən sitayiş yerlərini allahlar üçün tikilən məbədlər əvəz etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, əcdadlar kultu üçün tikilən sitayiş yerləri yaşayış evlərindən kənarında, xüsusən qədim nekropolların şərq – gün çıxan tərəfində tikilirdi. Bu səbəbdən də onların arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar olunması, aşkar edilən tikililərin təyinatının müəyyən edilməsi bir qədər çətindir. Amma, məbədlər yaşayış yerinin ən yaxşı yerində, yaxud mərkəzində inşa olunurdu. Əcdadlar kultu dini komplekslərinin yaşı məbədlərdən çox qabaq olsa da, uzun müddət hər iki tip kult kompleksi paralel olaraq da fəaliyyət göstərmişdir.

Bu sahədə arxeoloji tədqiqatların azlığına görə, hələlik, Azərbaycanda xüsusi kult təyinatlı tikililərin yarandığı dövrü və şəraiti geniş şəkildə işıqlandırmaq mümkün deyil. Ona görə də yeni aşkar olunmuş kult təyinatlı dini memarlıq abidələrini yaxın regionlarda yaxşı tədqiq olunmuş analoji abidələrlə müqayisəli təhlil vasitəsilə öyrənmək daha məqsədəuyğundur. Uzun bir xronoloji dövrdə bu ərazilərdə eyni dini ideologiyanın mövcudluğu da buna imkan verir. Xüsusən, Anadoluda, Urmiya ətrafında və Naxçıvanda yaşayan qədim tayfalar keramikaya qədərki neolitdən başlayaraq min illərlə eyni inanc sisteminə malik olmuşlar. Ona görə də bu regionlarda aşkar olunmuş dini memarlıq abidələrinin ardıcıl olaraq kompleks şəkildə tədqiqi problemin həllində mühüm rol oynayacaqdır.

III Plovdağ nekropolunda aşkar olunmuş əcdadlar kultuna aid dini kompleks mahiyyətə Göbəkli-təpə ilə eyni inanc sisteminə daxildir. Göbəkli-təpədə aşkar olunan daş stelaların təyinatı tam müəyyən edilməmişdir. Məlumdur ki, abidənin alt təbəqələrində aşkar edilmiş stelaların hündürlüyü 3 m-dən artıq olduğu halda, yuxarı təbəqələrdəki stelaların hündürlüyü ondan iki dəfə az – 1,5 m-ə yaxın olmuşdur (5, s.70). Belə bir ehtimal irəli sürmək olar ki, bu stelalar ayrı-ayrı qəbilələrə aid olmuş, həmin qəbilənin adamları dini ayinləri bu stelanın ətrafında yerinə yetirmişdir. III Plovdağ nekropolundakı əcdadlar kultu kompleksində yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi iki daş stela vardır.

Klaus Şmidt Göbəkli-təpəni ölümlər kultu ilə bağlı monumental bir abidə hesab edir (7, s.125). Bu möhtəşəm abidə uzun zaman ərzində yaranmışdır. T.V.Kornienko Klaus Şmidtin kitabına yazdığı “Sözardı”nda qeyd edir ki, Göbəkli-təpənin tədqiqatçıları belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, bu kult mərkəzinin yaranmasında böyük bir regionda yaşayan qəbilələrin bir neçə nəslə iştirak etmişdir (5, s. 311).

Qeyd etdiyimiz kimi, III Plovdağda aşkar edilmiş əcdadlar kultu ilə bağlı dini kompleksi təyinatına və quruluşuna görə Göbəkli-təpə abidəsi ilə bir qrupa aid etmək olar. Göbəkli-təpə bu inancı daşıyanların mərkəzi məbədi, III Plovdağdakı kompleks isə periferiyada yaşayan və eyni inancı daşıyan kiçik bir qəbilənin və ya bir neçə qəbilənin dini abidəsidir. Məcəzi mənada müqayisə etsək, onlar arasındakı fərq Sultan Əhməd cəməsi ilə bir kənd məscidi arasındakı fərq qədərdir. Çox güman ki, Naxçıvanda yaşayan qədim tayfaların da nümayəndələri ilin müəyyən vaxtında – ola bilsin ki, yaz bayramında Göbəkli-təpəni ziyarətə gedirmişlər.

Bu abidələr günəş və ay kultları ilə sıx bağlı olan abidələrdir. Məhz bu dini ideologiyanın sonrakı inkişaf mərhələsində tanrıçılıq dini meydana gəlmişdir. Bu dinin daşıyıcıları olan qədim qəbilələr hələ, Paleolit dövründə Xəzər dənizi ətrafında mütəmadi olaraq köçlər etmiş, köç müddətində bəzi bölgələr onların uzun müddətli dayanacaq nöqtələri olmuşdur. Köçlərin istiqaməti həmişə bir olmamış, obyektiv və subyektiv səbəblərdən qərbdən şərqə, şərqdən qərbə, cənubdan şimala, şimaldan cənuba olaraq dəyişmişdir. Son üç min ildə baş vermiş köçləri, miqrasiyalar nəticəsində arxeoloji mədəniyyətlərin yayılmasını təhlil etdikdə bu böyük köçlərin bəşər tarixində bir qanunauyğunluq təşkil etdiyini görürük. Bəşər tarixində birdəfəlik köçlər və ən azı hər minillikdə bir dəfə eyni istiqamətdə və ya əksinə hərəkət edən köçlər olmuşdur. Təkrarlanan köçlərin min illərlə yaddan çıxmayan marşrutu olmuşdur. Bu köçləri həyata keçirən qəbilələr bəzən marşrutdan kənara çıxmış, digər qəbilələrin məskunlaşdığı ərazilərə axınlar etmişlər. Keramikaya qədərki neolit dövründən başlayaraq bu axınların izlərini müəyyən etmək mümkündür. İstər, qədim sivilizasiyanın mərkəzi sayılan Mesopotamiyada, istərsə də ondan çox-çox uzaqlarda tanrıçılıq dininin yayılması bu axınların nəticəsində baş vermişdir. Son üç min ildə, yazılı mənbələrin də təsdiq etdiyi kimi, bu köçlərin aparıcı qüvvəsi qədim türk tayfaları olmuşdur. Qədim türk tayfaları köç yolları üzərində olan tayfaların da fəal hissəsini hərəkətə gətirmiş, onlar da köç etməyə məcbur olmuşdur. Burada sual doğuran məsələ həmin tayfaların qədim köç yolları üzərində necə və nə zaman məskunlaşmasıdır. Qədim qəbilələrin total yerdəyişməsinə Ümumdünya su basması (Nuhun tufanı) hadisəsi əsas səbəb olmuşdur. Beləliklə, mərkəzi məbədi Göbəkli-təpə olan əcdadlar kultunun evolyusion inkişafı nəticəsində yaranan ilk təkallahlılıq tanrıçılıq dini ideologiyası, əsasən Ön Asiyada, Anadoluda, Qafqazlarda, Urmiya gölü ətrafında, Şimali Qara dəniz sahillərində, Uralda, Altaylarda və Mərkəzi Asiyada yaşayan qədim qəbilələr arasında yayılmışdır. Plovdağda aşkar olunmuş dini sitayiş yerləri və məbədlər bu dinin Cənubi Qafqazda islama qədər davam etdiyini söyləməyə əsas verir. Bu dinin əlamətləri Azərbaycan türklərinin dilində, şifahi xalq yaradıcılığında və məişətində bu gün də yaşamaqdadır.

III Plovdağ nekropolundakı Son Tunc-Erkən Dəmir dövrünə aid əcdadlar kultu sitayiş kompleksi e.ə. I minilliyin ortalarına qədər fəaliyyət göstərmişdir. Əgər, atalar (əcdadlar) kultu ilə bağlı dini inanc sistemi Naxçıvan, Urmiya ətrafı və Şərqi Anadolu bölgələrində eneolit dövründən e.ə. I minilliyin ortalarına davam etmişsə, deməli, III Plovdağ nekropolundakı kult

təyinatlı dini kompleksə oxşar abidələr bu ərazilərdə həmin dövrlərdə yayılmış olmalıdır. Doğrudan da, tədqiqatlar genişləndikcə əcdadlar kultu ilə bağlı aşkar olunmuş dini sitayiş yerlərinin sayı da artır. Əlbəttə, bu dini sitayiş komplekslərinin hamısı Göbəkli təpə kimi möhtəşəm deyildir, lakin onlar bir çox cəhətdən xüsusən, plan quruluşuna görə oxşardırlar. Bu oxşarlıq, özünü daha çox mərkəzdə yerləşən dairəvi tikilidə, onu əhatələyən ya dairəvi, ya da dördbucaqlı tikililərdə, daş stelalarda göstərir. Dini sitayiş komplekslərinin daxili quruluşu kurqanların daxili quruluşunu təkrarlayır ki, burada əsas elementlər mərkəzdəki dairəvi tikili və ona aparən dəhlizdir (dromos).

Göbəkli təpə abidəsinin üstünün məqsədli şəkildə örtülməsinə gəldikdə, bu da kurqan gələniyi ilə səsleşir. Əgər, qədim insanlar kurqanda yatan şəxsi “o dünyaya” yola salıb üstündə müqəddəs tikili – təpə ucaldırdılarsa, əcdadlar dininin daşıyıcıları da uzun yola köç etdikdə dini kompleksin üstünü məqsədli şəkildə basdırmışlar.

Son illərdə aparılan genetik tədqiqatlar Türk tayfalarının genetikasına aid mühüm faktlar üzə çıxarmış, bu faktlar və həmin tayfalara məxsus maddi mədəniyyətin ardıcıl tədqiqi Altay nəzəriyyəsinin əslində heç bir elmi əsasının olmadığını sübut etmişdir. R1a və R1b Y – xromosomlarının Şərqi doğru «səyahətə» Anadolu və Cənubi Azərbaycandan başladıklarını, bu haploqrupların daşıyıcılarının Qafqaz və Balkanlar üzərindən keçərək, öncə Qafqazda və Avropada məskunlaşdıklarını, yalnız bundan sonra üzlərini Şərqi tutaraq, Cənubi Sibir, Monqolustan, Altaylar və Şərqi Türküstana çatdıklarını söyləməyə tam əsas verir (2 s. 402).

Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, qədim türklərin “Ana Vətəni” haqqında indiyə qədər elmdə mövcud olan nəzəriyyələrin heç biri – nə Altay, nə Urmi, nə Kiçik Asiya nəzəriyyələri özünü doğrultmamışdır. Bu haqda həqiqətə uyğun ən düzgün ideya L.Qumilyova məxsusdur. O, sovet sisteminin qəzəbindən qorxaraq tam şəkildə ifadə etməsə də, “Qədim türklər”, “Min il Xəzər ətrafında” kitabları ilə qədim türklərin ana vətəninə harada olduğunu aydın şəkildə ifadə etmiş, göstərmişdir. Sonrakı tarixçilərə yalnız, “min il” sözüne “lər” cəm şəkilçisini artırmaq qalır. Yəni, qədim türk tayfaları min illərlə Göbəkli təpədən Tanrı dağlarına, İtil çayından Xorasana və əksinə köçlər etmiş bu coğrafiyanı öz vətənləri saymışlar. Gücləndikcə bu coğrafiyadan kənarlara – cənub-qərbdə Mesopotamiyaya, Misir tərəflərinə, şimal-qərbdə Şərqi Avropa çöllərinə, cənubda Hindistanın, Çinin içərilərinə, şərqdə Koreyaya, Yaponiyaya, Sibirdən keçib Alyaskaya, şimalda Britaniya adalarına, Buzlu okeana qədər axınlar etmiş, mədəniyyətlər yaratmış, öz izlərini

buraxmışlar. Hara gedirlərsə, getsinlər, Xəzər və ətrafı bu tayfaların “Ana vətəni” olmuşdur. Daha çox, şərqdə Altaylar, qərbdə isə Şərqi Anadolu qədim türklərin daha çox və daha uzun müddətə məskunlaşdığı, neolit dövründən isə oturaq həyata keçdikləri bölgələr olduğundan “Ana vətən” nəzəriyyələri də bu əsasda yaranıb inkişaf etmişdir. Qədim türk tayfalarının yaşadıkları və daimi hərəkət etdikləri coğrafiyanı genetik tədqiqatların nəticələri və arxeoloji mədəniyyətlərin hərtərəfli öyrənilməsi ilə müəyyən etmək mümkündür. Türk respublikalarının bir çoxunda bu artıq istiqamətdə elmi tədqiqatlar aparılır və yaxın gələcəkdə əsaslı elmi nəticələr əldə olunacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Aşurov S.H., Baxşəliyev V.B., Hüseynova S.A., Əliyeva F.A. I Maxta qədim yaşayış yerində arxeoloji tədqiqatlar. Azərbaycanca arxeoloji tədqiqatlar. 2011. Bakı, AFPoliqrAF, 2012, s. 87-96.
2. Bəxtiyar Tuncay. Kurqanlarda yatan mifoloji təfəkkür və genetik tariximiz. Bakı, Elm və təhsil, 2018, 472 s.
3. İbrahimli B.İ., Qədirzadə Q.İ., Xəlilov T.F. Plovdağın yeni aşkar edilmiş III nekropolu. Azərbaycanca arxeoloji tədqiqatlar. 2012. Bakı, AFPoliqrAF, 2013, s. 150-154.
4. İbrahimli B.İ., Qədirzadə Q.İ., Səfərli F.Y., Xəlilov T.F., İbrahimova C.F., Həsənova L.N. 2015-2016-cı illərdə Plovdağ arxeoloji abidələr kompleksində arxeoloji tədqiqatlar. Azərbaycanca arxeoloji tədqiqatlar. 2015-2016. Bakı, AFPoliqrAF, 2017, s. 155-169.
5. Корниенко Т.В. Первые храмы Месопотамии. Формирование, традиции культового строительства на территории Месопотамии в дописьменную эпоху / отв. ред. Н.Я.Мерперт. – СПб. Алетейя, 2006. – 312 с.
6. Лосев А.Ф. Античная мифология в ее историческом развитии. Москва: Учпедгиз, 1957, 620 с.
7. Шмидт Клаус. Они построили первые храмы. Таинственные святилища охотников каменного века. Археологические открытия в Гёбеклитепе / перевод с нем. А.С.Пашенко; отв. ред., прим. и послесл. Т.В.Корниенко. Санкт-Петербург, Алетейя, 2011. – 320 с.
8. <https://tr.wikipedia.org/wiki/G%C3%B6beklitepe>

Summary

From Göbəkli Tepe to Plovdag

Bahlul İbrahimli, Elvin Aliev, Gunay Bayramova

For many years, despite extensive archaeological research in the South Caucasus, in South Azerbaijan, in Central Asia, in the Altai Territory and in other regions where ancient Turkic tribes lived for many centuries, large religious buildings have not been found. The discovery and excavation of Göbəkli Tepe in Turkey opened new pages in the study of the history and culture of the ancient tribes. This religious and cult complex has retained its original appearance, despite its 12 thousand years of age. This was facilitated by the fact that the ancient people, for some reason, buried a religious and cult complex with a layer of soil.

It is interesting that similar monuments were found on the territory of Nakhchivan, which is geographically close to Eastern Anatolia. On the left bank of the Gilanchay, on the declivious downhills of Plovdag, there are several necropolises and settlements that cover the period from the Late Eneolithic (mid-4th millennium) to the middle of the 1st millennium BC. On the eastern outskirts of the Plovdag III necropolis, a religious and cult complex of the Late Bronze Age - Early Iron Age was discovered. The complex consists of a central circular room and small round and quadrangular structures framing it. Near the entrance, two stone steles were found, about 1.7 m high. The complex itself is located in the center of a wide semicircular wall with "sacrificial" chambers. According to the plan and purpose, the cult-religious complex at the Plovdag III necropolis belongs to the group of monuments of Göbəkli Tepe.

Keywords: Göbəkli Tepe, Plovdag, monument, cult, religion.

Резюме

От Гёбеклитепе до Пловдага

Бахлул Ибрагимли, Эльвин Алиев, Гюнай Байрамова

Долгие годы, несмотря на обширные археологические исследования на Южном Кавказе, в Южном Азербайджане, в Центральной Азии, в Алтайском крае и в других регионах, где многие века жили древнетюркские племена, не обнаружены крупные религиозные постройки. Открытие и раскопки Гёбеклитепе в Турции открыли новые страницы в изучении истории и культуры древних племен. Этот религиозно-культурный комплекс сохранил свой первичный вид, несмотря на свой 12-ти тысячилетний возраст. Этому способствовало то, что древние люди по какой-то причине закопали слоем земли религиозно-культурный комплекс.

Интересно, что аналогичные памятники обнаружены на территории Нахчывана, географически близко расположенного с Восточной Анатolieй. На левом берегу Гилянчая, на пологих склонах Пловдага расположены несколько некрополей и поселений, которые охватывают период от позднего энеолита (середины IV тысячелетия) до середины I тысячелетия до н.э. На восточной окраине некрополя Пловдаг III был обнаружен религиозно-культурный комплекс эпохи поздней бронзы - раннего железа. Комплекс состоит из центрального круглого помещения и обрамляющих его круглых и четырёхугольных сооружений маленького размера. Рядом с входом обнаружены две каменные стелы высотой около 1,7 м. Сам комплекс расположен в центре широкой полукруглой стены с «жертвенными» камерами. По плану и назначению культово-религиозный комплекс на некрополе Пловдаг III относится к группе памятников Гёбеклитепе.

Ключевые слова: Гёбеклитепе, Пловдаг, памятник, культ, религия.